

SZINOPSZIS

I. A kutatási feladat értelmezése és a társadalmi tőke definíciója

A TÁRKI Zrt. a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács részére 2011-ben tanulmányt készített a *Társadalmi értékek és fenntartható fejlődés* címmel. Ebben a tanulmányban magyar és nemzetközi kutatási eredmények összefoglalása után arra a következtetésre jutottunk, hogy egy ország hosszú távú fenntarthatóságát nem kizárólag gazdasági, természeti vagy intézményi erőforrások szavatolják, hanem léteznek bizonyos gondolkodásmintáknak, amelyek előnyösek a hosszú távú fenntarthatóság szempontjából (TÁRKI: 2011).

Szintén a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács megrendelésére 2012. május 30-ai teljesítéssel és *Javaslat a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak mérésére* címmel olyan indikátorokat gyűjtöttünk össze, amelyekkel alkalmasak lehetnek a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozására. Ezek az indikátorok a társadalmi kohézió (1), a korrupció (2) és a kultúra (3) mérésének területére vonatkoztak (TÁRKI: 2012).

Ebben a korábbi munkánkban – elméleti kiindulópontként – megállapítottuk, hogy a *társadalmi kohézió* azért lehet lényeges területe a fenntartható fejlődésnek, mert azokban a társadalmakban, ahol nagy különbségek vannak az állampolgárok között, ott nagy társadalmi ellenállás alakulhat ki sikeres és hatékony policy intézkedésekkel szemben is, így azok nagyobb eséllyel vallanak kudarcot (Easterly – Ritzen – Woolcock: 2006). A szakirodalmi tapasztalatok szerint továbbá akkor, ha az uralkodó elit, vagy kiváltságos csoportok a saját érdekeik megerősítésére (*korrupció*) használja fel a gyenge intézményrendszert, a fenntartható gazdasági növekedés nem jön létre (Knack – Keefer: 1995; Kaufmann – Kraay: 2002). Végül, szintén kutatási tapasztalatok alapján az, hogy a fejlődés hosszú távon fenntartható-e sok esetben emberi tényezőkön múlik (Tabellini: 2005; Scitovsky: 1977). Tartalmát tekintve a *kultúra* (mint indikátor) diffúz, nem is definiálható egzakt módon. Definícióként leginkább az adható meg, hogy minden olyan vélemény, vagy gondolkodási séma ide tartozik, amely a társadalom tagjai között fenntartja a sikeres együttműködést. Szűkebb értelmében a társadalom normarendszere, ezen belül is az emberek közötti együttműködés alapját jelentő általánosított és intézményi bizalom tartozik ide.

II. A tervezett kutatás módszertana

A jelen szinopszisban tervezett tanulmány nagymértékben épít az elmúlt két évben elvégzett kutatómunkára. Olyan *hazai és nemzetközi programokat összegzünk*, amelyek a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek alakítására, pozitív irányba történő fejlesztésére, irányulnak. Konkrétan azokra a részben közpolitikai szempontból továbbgondolásra érdemes kezdeményezésekre koncentrálnak, amelyek növelik a társadalmi kohéziót, fejlesztik a kultúrát (ezen belül is az együttműködést és a bizalmat) és csökkentik a korrupciót. Egyrészt azokkal a programokkal és akciótervekkel foglalkozunk, amelyek valamilyen *irányított és célzott beavatkozást* végeztek (illetve ennek szükségességét vetették fel) az említett területeken, és amelyek esetében kísérleti, kvázi-kísérleti vagy legalábbis spekulatív módon vannak bizonyítékok illetve adalékok ennek a beavatkozásnak a sikerességéről. Másrészt, mivel meggyőződésünk szerint a társadalmi tőke fejlődése a leggyakrabban mellékterméke az emberek közötti interakcióknak, ezért olyan sikeres példákat sorolunk fel, amelyek növelték a társadalmi tőkét. Ezekben a példákban közös az, hogy nem egy célzott beavatkozás eredményeként

fokozták a társadalmi tőkét, hanem alulról jövő egyéni kezdeményezések formájában (*nem direkt és szándékolt módon*) növelték a társadalmi tőkét az említett területeken. Bár némely esetben ezekhez a sikeres példákhoz kutatások is tartoznak, nem kizárólag a tudományos igazolhatóság vezet majd bennünket a példák összegyűjtése során, hanem sokkal inkább azok közpolitikai szempontból történő hasznosíthatósága.

A tervezett kutatás módszertana a társadalmi tőke szándékolt és nem szándékolt módokon történő fejlesztésének elemzése esetében *desk research*: adatfelvétellel vagy önálló elemzéssel járó munka ezért nem képi a kutatási munkánk részét. Ugyanakkor a meglévő eredmények összegzése és új értelmezési keretben történő elrendezése igen. Az új értelmezési keret egyrészt a társadalmi tőke sajátos, korábbi munkáinkból levezetett tartalmára vonatkozik. Olyan programokat és kutatásokat szándékozunk összefoglalni, amelyek az egyéni attitűdök megváltoztatását tűzik ki célul az említett három területen (vagyis növelik a társadalmi kohéziót és a bizalmat és csökkentik a korrupciót).

Tervezetünk azonban nem kizárólag a *kutatási eredmények összefoglalására* szorítkozik. Meggyőződésünk ugyanis, hogy hazánkban a társadalmi tőke fejlesztése érdekében (ugyan szórványosan), de számos sikeres program zajlott/zajlik. Ezért szándékunkban áll a már *felgyülemlett tapasztalatokat módszeresen összefoglalni*. Kíváncsiak vagyunk arra, hogy milyen buktatói, nehézségei vannak a társadalmi tőke fejlesztésének? Legalábbis hogyan értékelik ezt azok, akik ezeket a programokat létrehozták és vezették? Továbbá hogyan látják ugyanezek a személyek a program sikerességét? Ilyen és hasonló kérdések mentén tervezünk *irányított szakértői beszélgetéseket* szervezni és az azokból levonható legfontosabb következtetéseket a zárótanulmányba beemelni.

III. Irányított és célzott beavatkozások a társadalmi tőke fejlesztésére

Az attitűdváltoztatás regisztrálhatóságának nehézségét az adja, hogy azok minden esetben egyéni vélemények, hozzáállások változását jelentik. Az egyéni vélemények megváltoztatásához legfőképpen ismerni kell azokat a *módozatokat*, amelyekkel a vélemények, attitűdök, értékek változtathatóak¹. A vélemény-változtatás módjának ismerete mellett legalább olyan fontos, hogy maga a változás, illetve a beavatkozás hatása, ha nem is egzaktul mérhető, de legalább regisztrálható legyen. (A vélemények alakítása például legalapvetőbb módon a családban történik. A családi nevelés során bekövetkező nevelés eredménye azonban szinte egyáltalán nem mérhető.)

A vélemény-, hozzáállás- vagy érték-természetű tényezők így a társadalmi tőke is megváltoztatható *neveléssel*. A nevelés általában oktatást vagy nevelést végző intézményben történik, ezek azonban nem feltétlenül iskolák. Ebből kifolyólag ebbe a csoportba nem csak az iskolai szintű nevelési munkát kell(ene) megvizsgálni, hanem a különböző, általában egyházak, jótékonyági- vagy világszervezetek, által misszióként végzett segítő munkát is – bár ez utóbbiak hatásának elemzése jóval ritkábban történik meg. A tervezett fejezetben először azt a kérdést járjuk körül, hogy milyen tényezők járulnak hozzá az iskolai tudás megszerzéséhez. A téma pszichológiai és közgazdasági irodalmából tudjuk, hogy az egyéni, tudásjellegű képességek mellett egyre nagyobb érdeklődés fordul a nem kognitív készségek felé. Ezek a készségek tartalmukat tekintve jelentős átfedést mutatnak az általunk alkalmazott társadalmi tőke meghatározással

¹ Az említett módozatokon kívül az attitűdök megváltozásainak vizsgálata során segítségünkre lehetnek olyan természetes kísérletek, amelyek során a kísérleti design valamely véletlen (természeti, történelmi vagy társadalmi) esemény hatására jön létre. Klasszikus példának számít ezen a téren Kelet- és Nyugat-Németország vagy Észak- és Dél-Korea példája. Ezen a területpárokon ugyanis a lakosság a II. Világháborút követően egymástól teljesen különböző intézményi szabályozás alatt folytatta életét, ez az intézményi szabályozás pedig erőteljes különbségekhez vezetett a két terület lakosainak attitűdjeiben.

(legalábbis a bizalom, az együttműködési készségek fokozása, illetve a tanulók közötti kezdeti szoci-kulturális különbségek csökkentése értelmében). A kutatás során olyan nevelési programokat foglalunk össze, amelyek ezeknek a nem-kognitív készségeknek a fejlesztésére irányulnak, illetve amelyek a tanulók közti státusbeli különbségek csökkentését tűzik ki célul.

A vélemények változtatásának egy másik módja célzott terápiákkal történhet. Ebben a műfajban a vállalati-, vagy szervezeti tanácsadás az, ahol a beavatkozás sikeréről információkkal rendelkezhetünk, de ezeknek az információknak a beszerzése külsős kutatók számára körülményesek, ezért a vélemények változtatásának ez a típusa nem képi elemzésünk tárgyát.

Pozitív *cselekvések megerősítése*, illetve generálása (cselekvési akciók ösztönzése formájában) azért változtathatja meg a véleményeket, mert maga a cselekvés visszahat az attitűdökre. A pozitív cselekvések megerősítése tehát felülírhatja a rossz vélemény-mintázatokat. Ebben a tekintetben a civil társadalomban keletkező civil kezdeményezések azok, amelyek az elemzés tárgyát képezik majd. Az ilyen jellegű mozgalmak „prototípusa” az úgynevezett Saguario Szeminárium sorozat, amely Robert D. Putnam *Bowling Alone* könyvének fő következtetéséből kiindulva a csökkenő társadalmi tőke gyarapítását tűzi ki célul. A programsorozat hatására, illetve azzal párhuzamosan más, hasonló típusú programsorozatok is léteznek. Amellett, hogy ezeknek a programoknak az ismertetése önmagukban is tanulságos a társadalmi tőke növelése szempontjából, maguk a programok, illetve azok szervezése számos közpolitikai tanulsággal bír.

A vélemények megváltozásának negyedik módja az tudás vagy *ismeretközlés*. Ebben a tekintetben kognitív szinten próbálnak meg hatni a berögzött vélemény-rutinokra, attól a feltételezéstől vezérelve, hogy az ismerethiány vagy a pontatlan információk tehetők részben felelőssé bizonyos vélemény-beidegződésekért. A deliberatív közvélemény-kutatás módszertanával végzett kutatások azért lehetnek tanulságosak ezen a téren, mert ezek definíció szerint a vélemények alakítását tűzi ki célul. Az ilyen jellegű kutatások úgy zajlanak, hogy egy bizonyos témában reprezentatív minta alapján felméri a lakosság véleményét. Ezt követően a minta tagjai információkat kapnak az adott témáról egy szervezett csoporttalálkozó keretében. Harmadik lépésként ugyanazt a kérdéssort már az információk birtokában töltik ki a kérdezettek. A deliberatív közvélemény-kutatás kiinduló feltételezése az, hogy az állampolgárok bizonyos témák tekintetében nem tájékozottak kellőképpen, és tájékozatlanságuk torzíthatja a témáról alkotott véleményformálásukat. A módszer kritikusai szerint azonban az emberek véleménye sok tekintetben instabil, és ha ugyanarra a kérdéssorra nem feltétlenül a mélyebb információk okán adnak eltérő válaszokat, hanem éppen a vélemények természetes „ingadozása” miatt. Egy másik lehetséges tevékenység típus az ismeretközléssel történő véleményformálásra a célzott kommunikációs kampányok tervezése. Ebben műfajban a kommunikátor általában a kormányzat, illetve valamilyen civil-, vagy világszervezet, amely a működéséhez kapcsolható, jól kommunikálható üzenet átadásával igyekszik megváltoztatni a véleményeket. Munkánk során tehát a társadalmi tőke három általunk meghatározott területének fejlesztéséhez kapcsolódó kommunikációs kampányokat foglaljuk össze, illetve amennyiben lehet azok hatását/hatékonyágát próbáljuk meg felmérni.

1. táblázat: A vélemények megváltoztatásának szándékolt vagy célzott módzatai

Hogyan történik az attitűdök megváltoztatása	Nevelés	Célzott terápia	Cselekvésre ösztönzés	Ismeretközlés
Hol érik el az egyéneket	Nevelési oktatási intézmény; iskola	Vállalatok, cégek	Civil társadalom	Teljes társadalom
Milyen jellegű tevékenységgel történik az attitűdváltoztatás	Iskolai nevelő munka; egyházi missziós szolgálat	Vállalati-, szervezeti-tanácsadás	Civil-, önkéntes kezdeményezések és programok	Információs kampányok; deliberatív közvélemény-kutatás
Hogyan mérhető a beavatkozás sikere	Iskola minőségi statisztikák	Vállalatok sikerességére vonatkozó statisztikák	Azzal, hogy létrejöttek-e civil együttműködések	Deliberatív közvélemény-kutatások eredményei, kormányzati kommunikációk hatásvizsgálata

A társadalmi tőke három általunk vizsgálni szándékozott területe és az attitűdök megváltozásának három módja kijelölnek egy olyan mátrixot, melynek cellái meghatározzák a tervezett kutatás tárgyát. Munkánk során elsősorban – de nem kizárólagosan – a táblázat egyes celláiban lévő kutatások és programok összefoglalását végezzük majd el, illetve ezekből vonunk le közpolitikai jellegű következtetéseket. Fontos azonban megjegyezni, hogy a táblázatban ismertetett programok esetében általában nem válik szét világosan az, hogy a társadalmi tőke melyik területének fejlesztését célozzák meg. Ebből a szempontból a táblázat adott oszlopán belül a programok helye nem stabil, azok más megfontolások által vezérelve a táblázat más sorába is áthelyezhetőek.

2. táblázat: A társadalmi tőke fejlesztésére irányuló célzott programok (a kutatómunka tárgya)

		Az attitűd-változtatás módja		
		Nevelés	Ismeretközlés	Cselekvésre orientálás
A társadalmi tőke területe	Társadalmi különbségek csökkentése	<ul style="list-style-type: none"> KIPP, the Knowledge Is Power Program (USA) McKinsey jelentések az oktatásról Autonómiák és ellenőrzési eszközök a közoktatásban kutatás (Magyarország) 	<ul style="list-style-type: none"> Magyar Agora – Deliberatív Közvélemény-kutatás a cigánykérdésről Európai Bizottság: Tackling discrimination kommunikációs kampánya Go Girls! Education for Every Child (UNICEF) 	Saguro Szeminárium sorozat (USA) Kiútprogram (Magyarország) Zweite Sparkasse (Ausztria) Grameen Bank (Bangladesh) Ashoka mozgalom Biztos kezdet (Magyarország)
	Bizalom és együttműködési készség növelése	Iskolai pedagógiai programok áttekintése különösen azokban az iskolákban, amelyek tanulói a családi háttértől függetlenül érnek el jó eredményeket	Értéktér projekt (Magyarország)	
	Korrupció csökkentése	Transparency International: Teaching Integrity to Youth		

IV. A társadalmi tőke fejlődése alulról jövő kezdeményezések nem szándékolt következményeként

Ebbe a típusba olyan sikeres példák tartoznak, amelyek során a társadalmi tőke nőtt, ám ez a növekedés nem volt célzott szándék az adott típusú cselekvés során. A növekedést ebben az esetben kutatói spekuláció „bizonyítja”, bár némely esetben kutatási eredmények is megerősíthetik azt. Ebben a típusba jellemzően a magánélet különböző területein zajló emberi interakciók tartoznak. A példákban közös, hogy a cselekvésben részt vevő embereket valamilyen közös cél vagy eszme tartja össze, de semmi esetre sem a társadalmi tőke célzott fejlesztése. A társadalmi tőke mindegy melléktermékként (magától) fejlődik ezekben a példákban. Az összefoglalt példák a teljesség igénye nélküli ad hoc kiválasztások lesznek a létező számos példa közül. A módszeres összefoglalás ebben az esetben a mintegy önkényesen kiválasztott példák értelmezési keretbe történő rendezésében áll majd. Felfogásunk szerint ugyanis elkülöníthető négy intézmény (család, egyházak, önkéntes szervezetek, vállalatok), és az általunk felsorolt példák ezen intézmények valamelyikének keretei között történnek. A különböző intézmények egyúttal különböző cselekvési módokat is kijelölnek, illetve egymástól eltérő mechanizmusokon keresztül vezetnek a társadalmi tőke növekedéséhez (3. táblázat). Munkánk során feltehetően a mechanizmusok elemzése lehet érdekes, és nem is annyira az egyes példákban megjelenő konkrét tevékenység. Munkánk tárgyát ebben a részben néhány (amennyiben lehetséges kutatásokkal is igazolható) példa összefoglalása jelenti majd, illetve az, hogy ezeken a példákban hogyan fejlődik a társadalmi tőke.

3. táblázat: A társadalmi tőke nem szándékolt növekedése különböző intézményi keretek között

<i>Milyen intézmény keretei között zajlik a tevékenység? Milyen módon történik a tevékenység elvégzése</i>	Család	Egyház	Önkéntes szervezetek	Vállalatok
	Nevelési elvek és módszerek.	Egyházi közösségek által végzett szolgálat	Önkéntes szervezetek által végzett tevékenységek	CSR – Vállalatok társadalmi felelősségvállalása
<i>Milyen mechanizmusok működtetik a cselekvést</i>	Szülő – gyerek kapcsolat	Vallási elköteleződés	Altruizmus	Társadalmi felelősségvállalás

V. Irányított szakértői beszélgetések

Az irányított szakértői beszélgetések lényege az, hogy a társadalmi tőke fejlesztését végző ágensek és szakemberek tapasztalatait szervezett formában begyűjthessük, és azokat policy-javaslatok formájában felhasználhassuk. Előzetes elképzelésünk szerint kéttípusú beszélgetést szerveznénk. Az egyik azoknak az *iskoláknak a vezetőivel* készülné, ahol családi háttértől függetlenül az iskolában folyó nevelőmunka hatása nagyon jelentősnek mondható (erre vonatkozóan rendelkezésünkre állnak bizonyos statisztikák). Vagyis, ahol a tanulók tudásszintje a szülői háttértől függetlenül fejlődik. Ezekben az iskolákban ugyanis nyilvánvalóan az iskolában folyó pedagógiai munka hatására történik meg a tanulók felzárkóztatása. Ennek mikéntje pedig közpolitikai szempontból is megfontolandó. Ebben a koncepcióban megfontolandónak tartjuk, hogy a sikeres óvodai programok összefoglalását és azok tematizálását az irányított szakértői beszélgetések során. A másik típusú beszélgetés(sorozat) résztvevői a *társadalmi tőke*

magyarországi fejlesztését kitűző programok vezetői (például: Értéktér program, Kiútprogram, Ashoka mozgalom) lenének. Ebben az esetben az információcsere lényege a vezetők fejében lévő tapasztalatok megvitatása, és azok becsatornázzhatóvá tétele a későbbi közpolitikai jellegű fejlesztési programok számára.

VI. A TÁRKI Zrt. tapasztalatai hasonló munkák során

A TÁRKI 2009-ben, *A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei* címmel kutatást vezetett a magyar társadalom értékszerkezetének feltérképezéséről, illetve nemzetközi összehasonlíthatóságáról. A kutatás eredményétől inspirálva civil kezdeményezésre létrejött az *Értéktér projekt*, egyrészt a kutatás eredményeinek népszerűsítésére, másrészt a megoldási-, kiútkeresési töprengések beindítása céljával. Az Értéktér projekt kapcsán számos olyan ismeretanyag halmozódott fel a TÁRKI networkjeiben, amelyek a társadalmi tőke közpolitikai jellegű fejlesztése szempontjából hasznosak lehetnek.

Nemzeti Fejlesztési Hivatal megrendelésére a TÁRKI Zrt 2005-ben *A Társadalmi Tőke Növelésének Lehetőségei Fejlesztéspolitikai Eszközökkel* címmel tanulmányt készített, amelynek célja egy olyan kézikönyv összeállítása volt, amelyből a kormányzati fejlesztési szakemberek széles körű áttekintést kapnak egyrészt a társadalmi tőke fogalmáról, illetve annak fejlesztetőségéről. A tanulmány nemzetközi szinten tartalmaz példákat a társadalmi tőke fejlesztésre tett kísérletről (de csak 2005-ig), Magyarországra vonatkozóan azonban csak a város rehabilitáció témájára szorítkozva ismerteti a fejlesztési törekvéseket. A kötet anyaga hasznos kiindulás a jelen kutatási feladat elvégzésre, bár mostani feladatunk során szigorúbb tartalmi keretben, több magyarországi policy-relevanciájú program összefoglalása alapján tervezzük megfogalmazni javaslatainkat.

VII. Irodalom

- EASTERLY, William – RITZEN, Josef – WOOLCOCK, Michael (2006), Social Cohesion, Institutions, and Growth. In.: , Economics and Politics, 18(2), 103-120.
- KAUFMANN, Daniel – KRAAY Aart (2002): Growth Without Governance. In.: *Economia*. 3. évf. 1. szám, 169–215.
- KNACK, Steven – KEEFER, Philip (1995): Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Measures, In.: *Economics and Politics*, Vol.: 7, No.: 3, 207-227.
- SCITOVSKY, Tibor (1977): The joyless economy. Oxford: Univ. Pr.
- TABELLINI, Guido (2005): Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. *Cesifo Working Paper* No. 1492 http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1492.pdf
- TÁRKI (2011): *Javaslat a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak mérésére*. A tanulmány a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanácsa megrendelésére Budapest, 2012. május 30. A kutatás vezetője: Tóth István György. Az elemzést készítette: Keller Tamás
- TÁRKI (2010): *Társadalmi értékek és a fenntartható fejlődés – a kutatási eredmények áttekintése*. A tanulmányt a TÁRKI Zrt. a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács részére készítette. A keretkutatás vezetője: Tóth István György. Az elemzést készítette: Keller Tamás
- TÁRKI (2005): *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. A tanulmány a Nemzeti Fejlesztési Hivatal megrendelésére készült. A kutatás vezetője: Tóth István György. A kutatási téma koordinátora: Sik Endre. A tanulmány készítői: Füzér Katalin, Gerő Márton, Sik Endre, Zongor Gábor.